

**RAPORT
NA TEMAT
FUNKCJONOWANIA
SYSTEMU DOPUSZCZANIA
PODRĘCZNIKÓW
DO UŻYTKU SZKOLNEGO
WRAZ Z WNIOSKAMI
DOTYCZĄCYMI POTRZEBY
UDOSKONALENIA
TEGO SYSTEMU**

Raport na temat funkcjonowania systemu dopuszczania podręczników do użytku szkolnego wraz z wnioskami dotyczącymi potrzeby udoskonalenia tego systemu

W celu podniesienia standardów przygotowania i zatwierdzania podręczników szkolnych Ministerstwo Edukacji i Nauki zleciło opracowanie raportu, który wskaże kierunki zmian jakie mogą się przyczynić do podniesienia efektywności kształcenia w szkołach.

Raport został opracowany na przykładzie podręczników do języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie dla liceów ogólnokształcących i techników (III etap edukacyjny) na poziomie podstawowym i rozszerzonym.

Raport kreśli łączny obraz stanu podręczników do poszczególnych przedmiotów. Jego podstawowym celem jest bowiem wskazanie wspólnych wniosków, które przyczynią się do lepszego przygotowania kolejnych podręczników szkolnych.

Wstęp

W związku z napływającymi do Ministerstwa Edukacji i Nauki licznymi uwagami dotyczącymi kształtu podręczników szkolnych do przedmiotów humanistycznych oraz zawartych w nich treściach w dn. 17 lutego 2021 roku Minister Edukacji i Nauki powołał Zespół ekspertów mający dokonać oceny podręczników do szkół średnich (liceów ogólnokształcących i techników) na poziomie podstawowym i rozszerzonym z przedmiotów¹:

- ✓ język polski,
- ✓ historia,
- ✓ wiedza o społeczeństwie.

Powołani przez MEiN eksperci w każdym podzespole otrzymali następujące zadania:

1. Oceny, w jakim stopniu podręczniki odpowiadają zadaniom szkoły oraz celom kształcenia (wymagania ogólne, odzwierciedlające kluczowe cele i założenia reformy oświaty), w tym²:

- położenie większego nacisku na kształcenie kompetencji kluczowych;
- wzmocnienie efektywności nauczania języka ojczystego przez wprowadzanie uczniów w tradycję kulturowo-literacką, która ma służyć zakorzenieniu w przeszłości, wykształceniu poczucia tożsamości i ciągłości kultury;
- powrót do realizowania historii w całym cyklu kształcenia przez wszystkich uczniów, z uwzględnieniem szerokiego kontekstu uwarunkowań wewnętrznych i międzynarodowych;
- powrót do spiralnego (przyrostowego) układu treści nauczania/wymagań edukacyjnych umożliwiającego powtarzanie, utrwalanie i poszerzanie materiału na kolejnych, wyższych etapach nauczania;
- zastąpienie idei integracji przedmiotowej korelacją przedmiotową (w ramach przedmiotów humanistycznych).

¹ Wykaz podręczników dopuszczonych do użytku szkolnego do kształcenia ogólnego, w: [WYKAZY PODRĘCZNIKÓW \(men.gov.pl\)](https://www.men.gov.pl/wykazy-podrecznikow) [dostęp: 21.02.2021]

² por. [Nowa podstawa programowa dla liceum, technikum i branżowej szkoły II stopnia podpisana - Ministerstwo Edukacji i Nauki - Portal Gov.pl \(www.gov.pl\)](https://www.gov.pl/web/ministerstwo-educacji-i-nauki/nowa-podstawa-programowa-dla-liceum-technikum-i-branzowej-szkoly-ii-stopnia) [dostęp: 21.02.2021]

2. Sprawdzenia, czy podręczniki, które zostały dopuszczone do użytku w szkołach wystarczająco i właściwie umożliwiają osiągnięcie celów kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum, którymi są³:

- 1) traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności;
- 2) doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- 3) rozwijanie osobistych zainteresowań ucznia i integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
- 4) zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- 5) łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobraźniowo-twórczymi;
- 6) rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej;
- 7) rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie;
- 8) rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości.

3. W jakim stopniu podręczniki szkolne sprzyjają zdobywaniu przez uczniów najważniejszych umiejętności, takich jak⁴:

- 1) myślenie – rozumiane jako złożony proces umysłowy, polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmujących interakcję

³ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum. Załącznik nr 1 do: Rozporządzenie MEN z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dziennik Ustaw Poz. 467, s. 2.

⁴ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum. Załącznik nr 1 do: Rozporządzenie MEN z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dziennik Ustaw Poz. 467, s. 2-3.

wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie sobie, sądzenie, rozwiązywanie problemów, twórczość. Dzięki temu, że uczniowie szkoły ponadpodstawowej uczą się równocześnie różnych przedmiotów, możliwe jest rozwijanie następujących typów myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego, komputacyjnego, przyczynowo-skutkowego, kreatywnego, abstrakcyjnego; zachowanie ciągłości kształcenia ogólnego rozwija zarówno myślenie percepcyjne, jak i myślenie pojęciowe. Synteza obu typów myślenia stanowi podstawę wszechstronnego rozwoju ucznia;

- 2) czytanie – umiejętność łącząca zarówno rozumienie sensów, jak i znaczeń symbolicznych wypowiedzi; kluczowa umiejętność lingwistyczna i psychologiczna prowadząca do rozwoju osobowego, aktywnego uczestnictwa we wspólnocie, przekazywania doświadczeń między pokoleniami;
- 3) umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych, zarówno w mowie, jak i w piśmie, to podstawowa umiejętność społeczna, której podstawą jest znajomość norm językowych oraz tworzenie podstaw porozumienia się w różnych sytuacjach komunikacyjnych;
- 4) kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowanie;
- 5) umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni;
- 6) umiejętność samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania, rzetelnego korzystania ze źródeł;
- 7) nabywanie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania;
- 8) umiejętność współpracy w grupie i podejmowania działań indywidualnych.

4. W jakim stopniu podręczniki sprzyjają⁵:

- 1) kształtowaniu postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu,
- 2) kształtowaniu postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji,

⁵ Tamże, s. 4.

- 3) kształtowaniu postawy obywatelskiej, patriotycznej i społecznej uczniów,
- 4) wzmacnianiu poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej,
- 5) wzmacnianiu przywiązania do historii i tradycji narodowych.

5. Sprawdzenia, czy dopuszczone przez MEN, a wcześniej recenzowane przez Rzecznawców MEN, podręczniki odpowiadają treściom szczegółowym podstawy programowej względem poszczególnych przedmiotów.

6. Oceny poprawności podręczników pod względem merytorycznym, dydaktycznym, wychowawczym i językowym, w szczególności⁶:

- 1) czy uwzględniają aktualny stan wiedzy naukowej, w tym metodycznej,
- 2) czy są przystosowane do danego poziomu kształcenia, zwłaszcza pod względem stopnia trudności, formy przekazu, właściwego doboru pojęć, nazw, terminów i sposobu ich wyjaśniania,
- 3) czy zawierają materiał rzeczowy i materiał ilustracyjny odpowiedni do przedstawianych treści nauczania,
- 4) czy mają logiczną konstrukcję.

⁶ Por. § 2. 1. Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 października 2019 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego podręczników. Dz.U. 2019 poz. 2013.

Skład zespołów

Zespół opiniujący podręczniki do przedmiotu: język polski

Koordinator zespołu: dr Michał Gołębiowski – Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

- 1) prof. dr hab. Bogusław Dopart – kierownik Katedry Historii Literatury Oświecenia i Romantyzmu Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie;
- 2) dr Paweł Milcarek – doktor filozofii, magister historii, były wykładowca na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej UKSW, redaktor kwartalnika „Christianitas”

Zespół opiniujący podręczniki do przedmiotu: historia

Koordinator zespołu: dr Robert Derewenda – Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Źródłoznawstwa, Archiwistyki i Dydaktyki Historii, nauczyciel w Prywatnym Liceum Ogólnokształcącym im. Królowej Jadwigi w Lublinie

- 1) mgr Magdalena Kryk – nauczyciel w Szkole Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącym „Strumienie” w Józefowie
- 2) prof. dr hab. Dariusz Kupisz – Instytut Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- 3) mgr Arkadiusz Maślach – nauczyciel w Liceum Ogólnokształcącym im. Kazimierza Wielkiego w Lublinie
- 4) dr hab. Piotr Plisiecki – Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
- 5) dr Andrzej Smoliński – nauczyciel dyplomowany w XXXIV Liceum Ogólnokształcącym im. Miguela de Cervantesa w Warszawie
- 6) dr Grzegorz Wierchowski – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, nauczyciel dyplomowany, Łódzki Kurator Oświaty w latach 2016-2020

Zespół opiniujący podręczniki do przedmiotu: wiedza o społeczeństwie

Koordynator zespołu: dr Robert Derewenda – Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Źródłoznawstwa, Archiwistyki i Dydaktyki Historii, nauczyciel w Prywatnym Liceum Ogólnokształcącym im. Królowej Jadwigi w Lublinie

- 1) dr Agnieszka Gątarczyk – nauczyciel dyplomowany w Zespole Szkół Ponadpodstawowych im. Jana Pawła II w Radzynie Podlaskim
- 2) dr hab. Aleksander Głogowski, prof. UJ – Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego
- 3) dr Andrzej Szabaciuk – Instytut Nauk o Polityce i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
- 4) mgr Arkadiusz Maślach – nauczyciel w Liceum Ogólnokształcącym im. Kazimierza Wielkiego w Lublinie
- 5) dr hab. Mirosław Szumiło, prof. UMCS – Katedra Historii Społecznej i Edukacji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

Wnioski

Przedmiot: język polski

Recenzowane podręczniki do języka polskiego w zasadzie spełniają podstawę programową. Niestety niektóre z nich zawierają liczne nieścisłości, a nawet błędy merytoryczne. Ponadto przyjęta przez autorów perspektywa, pomimo spójności konwencji oraz wywodu, nie sprzyja osiągnięciu zamierzonych celów. Prezentowana erudycja w zakresie źródeł i dobór tychże źródeł nie zawsze wskazuje na ciągłość kultury europejskiej. Można przy tym zaryzykować stwierdzenie, że perspektywa znakomitej większości autorów cechuje się utylitarnym ujęciem literatury i sztuki, co w oczywisty sposób oddala uczniów od świadomości tego, czym humanistyka jest w swej istocie.

Mankamenty:

1. Autorzy podręczników zbyt skoncentrowali się na aktualizacji wiedzy na temat epoki (wynikającej z programowo przyjętego prezentyzmu). Temu celowi posłużył bogaty nieraz zestaw tekstów oraz towarzyszących im kontekstów. Jednocześnie zatracono perspektywę długiego trwania idei, miejsca mitu oraz toposu w całej rozciągłości kultury europejskiej.
2. Uczniowie formowani są do wiedzy o kulturze w paradygmacie pozytywistycznym (pod tym terminem rozumiemy paradygmat, który w analizie tekstów kultury opiera się na metodologii właściwej naukom przyrodniczym). Nie są przy tym wdrażani w świadomość podstaw tejże kultury. Autorzy podręczników koncentrują się na potrzebie opanowania słownika pojęć oraz parametryzacji uczniów pod kątem klucza maturalnego, lecz nie wpisują odbiorcy we właściwy dla naszej kultury system wartości.
3. Utylitarnie ujęcie, którym odznaczają się podręczniki, ma swoje negatywne przełożenie na niedostateczną świadomość samej humanistyki jako takiej (jako zjawiska), jej specyfiki,

funkcji oraz wyjątkowego miejsce w całokształcie form ludzkich działalności oraz szeregu nauk.

4. Przedstawione teksty jedynie egzemplifikują poruszone problemy, lecz nie dostarczają źródłowej wiedzy na temat podstaw kultury europejskiej. Tym samym literatura pozbawiona jest właściwej sobie specyfiki, pełniąc jedynie funkcję służebną wobec potrzebnego do opanowania abstrakcyjnego zasobu wiedzy. Teksty nie stanowią także przejawu świadomości historycznej twórców. Z tego założenia wynika erudycyjny nadmiar, którym także cechuje się większość analizowanych podręczników.

5. Wiedza o epokach jest rozparcelowana, bez należytego uwzględnienia ciągłości tradycji oraz idei pomiędzy kolejnymi stuleciami. Przyjęta przez autorów strategia narracyjna opiera się na szeregu tez oraz antytez, co nieuchronnie wpływa na wartość merytoryczną proponowanych opisów epok. Należy przyznać, że powielają one szereg szkodliwych anachronizmów. Wydaje się, że: A. naukowo martwe loci, stereotypy wyraźnie pseudonaukowe, powinny zostać z podręczników wyeliminowane; B. wizja epoki powinna mieć charakter integralny, poznawczo ujednolicony, tak jednak, aby nie zatracił się pluralizm poszukiwań i dokonań naukowych; warto też unaocznic spory badawcze w kwestiach doniosłych (dotyczących np. wymowy ideowej wielkich dzieł, mających trwałą i głęboki wpływ na świadomość zbiorową czy piękna dzieł wywierających takż wpływ na formację estetyczną Polaków).

6. Przedstawione w podręczniku elementy wiedzy o estetyce nie wynikają z całokształtu opisu epoki jako przejawu świadomości historycznej konstytuujących ją twórców. Niedostatecznie wskazano również na aksjologiczny aspekt poszczególnych nurtów estetycznych czy poetyckich. Rozdziały związane z retoryką pozbawione zostały wyraźnych związków z klasyczną koncepcją rozwoju człowieczeństwa.

7. Przyjęta perspektywa historyczno-literacka także została pozbawiona aspektu ciągłości. Konstytuujące epokę wydarzenia dziejowe przedstawione zostają jako fakty i zjawiska, pomiędzy którymi nie da się wykazać wynikania.

8. Autorzy dość nieumiejętnie wpisali literaturę polską w ogólny kontekst kultury zachodniej. Przyjęta przez nich strategia nieustannie wskazuje na peryferyjność rodzimej literatury i sztuki.

9. W dziale „dialogi z tradycją” w wielu podręcznikach występują rażące nieadekwatności i wadliwe presupozycje interpretacyjne.

10. Proces literacki jest częstokroć dekomponowany: przedstawienie romantyzmu danej epoki bywa nieuporządkowane – i terminologicznie, i chronologicznie. Polski proces literacki (kulturalny) pojawia się po kilkudziesięciu stronicach omawiania zagadnień wstępnych i zjawisk znamienych dla literatur obcych. Ulegają pomieszaniu różne fazy rozwojowe okresów, prądów, nurtów literackich oraz rytmy czasowe zjawisk w literaturach różnych kręgów językowych. Biografie wielkich twórców są pobieżne (enumeratywne wzmianki o twórczości po kilka – kilkanaście linijek).

Postulaty:

1. Nie należy przedstawiać zbyt wielu treści szczegółowych, których nie wymaga podstawa programowa.

2. Należy wskazać na wzajemne związki przyczynowo-skutkowe omawianych dziejów oraz zjawisk kulturowych i literackich (w tym także estetycznych). W tym przypadku konieczny jest powrót do solidnie realizowanej perspektywy długiego trwania idei.

3. W centrum kształcenia powinna pojawić się paideia jako idea, która nie proponuje samej tylko erudycji oraz mechanicznego przetwarzania pamięciowo przyswojonej wiedzy, lecz wdraża ucznia w określony kanon kulturowy, uświadamia fakt dziedziczenia zawartego w tymże kanonie systemu wartości oraz kształtuje do świadomego wyboru i dialogu z kulturą.

4. Należy powrócić w stosownym zakresie do klasycznej triady „trzech sprawności” dotyczących słowa-rozumienia rozwijanych przez klasyczne pojęcie trivium, tj. gramatyki, retoryki oraz dialektyki jako sposobu zaangażowanej recepcji fundamentalnych tekstów tradycji polskiej i europejskiej.

5. Kanon nie powinien być definiowany jedynie jako zbiór tekstów. Potrzeba dostrzec w nim dziedzictwo poprzednich wieków przechowujące wartości, idee oraz cele właściwe dla naszego kręgu kulturowego. Pozwoli to na uniknięcie interpretacji rozumianej jako tworzenie osobistych domniemań opartych na formacji krytycznej. Uczeń powinien być mierzony rangą kanonu, który kształtuje do świadomych i dojrzałych postaw.

6. Analiza tekstów literackich powinna opierać się na interpretacji literaturoznawczej, hermeneutyce oraz problematyce w szczególności etycznej, bądź formacyjnej.

7. Kształceniu ucznia powinien stale towarzyszyć namysł nad tym, czym humanistyka jest w samej swej istocie. Prezentystyczne podejście do kultury powinno ustąpić „fuzji horyzontów”.

8. Należy postulować, aby dbałość o czytelny obraz procesu literackiego i o biografie twórcze najważniejszych polskich pisarzy stały się standardowymi elementami treści przyszłych podręczników polonistycznych.

Przedmiot: historia

Zasadniczo dopuszczone przez MEN podręczniki do nowej podstawy programowej do historii należy uznać za zgodne z podstawą programową. Trzeba przyznać, że większość podręczników prezentuje bardzo wysoki poziom pod względem merytorycznym. O niektórych można nawet napisać za jednym z opiniujących rzeczoznawców, że „po przeczytaniu tego podręcznika można dojść do wniosku, że średniowiecze było epoką naprawdę ważną i ciekawą, zaś Polacy mogą być dumni z dokonań swoich średniowiecznych przodków”.

Nie wszystkie podręczniki są tak sprawnym narzędziem dla nauczycieli sprzyjającym realizacji celów, jakie postawiono przed szkołą w podstawie programowej. Mimo dopełnienia procedury dopuszczenia, w niektórych podręcznikach zdarzają się nieścisłości czy nawet (choć rzadko) błędy merytoryczne. Ponadto, w toku opiniowania podręczników wskazano wiele mankamentów niesprzyjających osiągnięciu celów kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum.

Mankamenty:

Gruntowna analiza podręczników wykazała wśród sporządzonych opinii następujące mankamenty wykazane w recenzjach:

1. W wielu podręcznikach poszczególne tematy lekcyjne zostały przedstawione w bardzo obszerny sposób (dotyczy to zwłaszcza podręczników do poziomu podstawowego), co nie koresponduje z wymaganiami z podstawy programowej.
2. Duża ilość szczegółowych informacji stwarza problemy z selekcjonowaniem wiedzy przez uczniów i zrozumieniem tego, co jest najistotniejsze w omawianych procesach historycznych.
3. Niektórzy autorzy potrafią podać wiele szczegółowych informacji, nie łącząc ich w związki przyczynowo-skutkowe.

4. W niektórych podręcznikach trudno dopatrzeć się postawy w pełni obiektywnej. Dobrym przykładem może tu być kwestia stosunku do fundamentów chrześcijaństwa (w jednym z podręczników możemy przeczytać, że Jezus „nazwał siebie Synem Bożym”, a nieco niżej napisano, że akurat Budda „doznał oświecenia”. Tu już nie ma żadnych uwag w rodzaju: „uważał, że doznał”, „że uczniowie uważali go za oświeconego” itp. Jezus sam się nazwał, a Budda doznał prawdziwego oświecenia).
5. O ile autorzy podręczników zazwyczaj potrafią wykazać się dbałością o poszanowanie innych kultur, religii i tradycji to jednak w niektórych z nich zdarzyło się, że zabrakło takiej postawy w odniesieniu do pewnych zagadnień związanych z religią i tradycją chrześcijańską. Jest rzeczą oczywistą, że zrozumienie dziejów kultury średniowiecznej (a w tym także dziejów kultury średniowiecznej Polski) jest ściśle związane z poznaniem i zrozumieniem historii Kościoła katolickiego. Akurat tak się składa, że losy państwa polskiego w średniowieczu i losy Kościoła były ze sobą mocno splecione. W ówczesnej Polsce przez pryzmat Kościoła postrzegano wszelkie społeczne, polityczne czy kulturowe ruchy i tendencje w Europie, zaś kryzysy w łonie Kościoła odbijały się także na politycznych dziejach średniowiecznej Polski. Stąd też wydaje się, że warto zadbać, aby oprócz historii prawdziwych kryzysów i upadków, uczniowie mogli poznać także rzetelnie i obiektywnie przedstawione przykłady działań pozytywnych, zmierzających do przełamania tych kryzysów, jak również przykłady ludzi Kościoła (papieży, duchownych i świętych), dzięki którym wiara chrześcijańska przetrwała kolejne wieki. Z powodu tego silnego złączenia kultury średniowiecznej Polski oraz polskiej tradycji historycznej z Kościołem katolickim, poznawanie dziejów tej instytucji (oraz polskiego wkładu w jej rozwój i trwanie) może pozytywnie wpływać na budowanie poczucia tożsamości nie tylko narodowej, etnicznej czy regionalnej, ale także (co dziś szczególnie ważne) tożsamości europejskiej.
6. Zdarza się, że z podręcznika emanuje niekiedy atmosfera permanentnego zapóźnienia Polski i Kościoła za tendencjami nowatorskimi. Nie sprzyja to kształtowaniu zdolności krytycznego i logicznego myślenia, kształtowaniu postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu oraz wzmacnianiu przywiązania do historii i tradycji narodowych.

7. Czasem autorzy podręcznika stosują nierówny balans między treściami z historii politycznej a historii społecznej czy kulturowej. Skupiają się na wydarzeniach, bitwach, władcach, a niewiele miejsca poświęcają kwestiom społecznym czy religijnym – czego oczekuje podstawa programowa. Jest to szczególnie widoczne w działach z historii starożytnej.
8. W przypadku niektórych tematów nadmiernie rozbudowano zagadnienia z historii powszechnej, kosztem zbyt pobieżnie zaprezentowanej historii Polski.
9. Czasem kluczowe dla tematu informacje zostały zamieszczone w kapsułach (które najczęściej są kojarzone przez ucznia z ciekawostkami ubogacającymi narrację), a nie w tekście podstawowym podręcznika.
10. Zdarza się autorom nierówne rozwinięcie poszczególnych punktów podstawy programowej (np. w jednym z podręczników przy temacie „Powstanie Stanów Zjednoczonych” dość szczegółowo opisano wydarzenia, które doprowadziły do utworzenia nowego państwa, natomiast lakonicznie nakreślono zasługi Polaków, co zostało zapisane w podstawie programowej w odrębnym punkcie).
11. W niektórych przypadkach opiniujący wskazał, że podręcznik jest napisany dosyć trudnym językiem akademickim, niełatwym do zrozumienia dla uczniów rozpoczynających naukę historii w szkole średniej na poziomie podstawowym.
12. Często brakuje odpowiedniego podsumowania tematów (np. sporów Grecji z Persami – brakuje odpowiedzi na pytanie, jakie były powody tych wojen, a raczej długofalowego sporu między światem greckim i perskim).
13. Polecenia do wielu map są nieprecyzyjnie sformułowane, bądź też ich poprawne wykonanie przez uczniów nie jest możliwe z uwagi na niewielką liczbę informacji zamieszczonych na mapie.

14. Zdarzają się jednostki lekcyjne, w których dla zrozumienia omawianego procesu brakuje odpowiedniej mapy czy źródła – nie sprzyja to prowadzeniu lekcji i samodzielnej nauce uczniów.
15. Zbędne z punktu widzenia dydaktycznego jest powielanie w ćwiczeniach z tekstami źródłowymi informacji, które zostały już wcześniej zawarte w tekście głównym podręcznika (może to prowadzić do infantylnego przepisywania przez ucznia tekstu z podręcznika).
16. Częstym mankamentem tekstów źródłowych jest ich niewielkie zróżnicowanie. Zdecydowanie przeważają teksty o charakterze normatywnym (akty prawne, umowy, dekrety itp.), co powoduje, że nauczyciel ma ograniczone możliwości kształcenia, a uczniowie doskonalenia umiejętności analizowania różnych rodzajów źródeł (np. źródeł ikonograficznych).
17. Nie zawsze nowe i trudne dla uczniów pojęcia historyczne są wytłumaczone.
18. Propozycje niektórych lektur dla uczniów są niedostosowane do etapu kształcenia i wieku ucznia.
19. Nadal w podręcznikach zdarza się niewłaściwe wskazywanie odpowiedzialności za grabieżę w czasie II wojny (mowa o nazistach, a nie o Niemcach, którzy w czasie II wojny światowej kradli i ukrywali europejskie zabytki kultury).
20. W niektórych podręcznikach zastosowano małe rozmiary czcionek, które utrudniają czytanie.
21. W jednym z podręczników oceniający wskazał, że narracja dotycząca szlachty oraz demokracji szlacheckiej przedstawiona jest jedynie w negatywnym świetle. Od początku wprowadzania tematyki uczeń dostaje przekaz, że szlachcie zależało głównie na przywilejach, które utrudniały rządy królowi. Brakuje głębszego wyjaśnienia tematu – wskazania nie tylko na korzyści, ale i obowiązki – np. poczucie troski i odpowiedzialności za kraj. Zabrakło takiej oceny zwłaszcza przy omówieniu tematu o pierwszej wolnej elekcji, gdzie dobitnie widać, jaką dojrzałość polityczną

wykazywała szlachta tworząc rozwiązania ustrojowe zapobiegające chaosowi w okresie bezkrólewia.

22. Można dostrzec brak pogłębionej analizy, porównania i oceny ustroju monarchii absolutnej w państwach europejskich w dobie nowożytnej (Francja, Prusy, Austria, Rosja). Podręczniki koncentrują się na wydarzeniach politycznych. W efekcie uczeń nie otrzymuje pełnej wiedzy na temat położenia ludności w tych krajach.

Postulaty:

1. Nie prezentować zbyt wielu treści szczegółowych niewymaganych w podstawie programowej (szczególnie w przypadku poziomu podstawowego).
2. Wskazywać na pogłębione wzajemne związki przyczynowo-skutkowe omawianych dziejów.
3. Dołożyć starań, by podręczniki nie tylko realizowały cele szczegółowe podstawy programowej, ale również sprzyjały osiągnięciu celów ogólnych.
4. Zadbać o większy obiektywizm w przedstawianych tematach.
5. Szczegółowiej opisywać tematy związane z historią Polski na tle innych krajów, a nie drobiazgowo omawiać dzieje innych państw.
6. Zwracać szczególną uwagę na dołączanie map w tematach wymagających takiej pomocy.
7. Dołożyć większych starań przy doborze tekstów źródłowych.
8. Wyjaśniać wszystkie terminy historyczne, których zrozumienie może sprawiać uczniom problemy.
9. Zwracać uwagę na właściwy dobór proponowanych dla uczniów lektur pod kątem ich przydatności dydaktycznej.

10. Formułować pytania i polecenia sprzyjające kształceniu u uczniów umiejętności samodzielnego i kreatywnego myślenia.
11. Dobierać właściwe proporcje w przedstawianiu przemian historycznych na tle politycznym, społecznym, gospodarczym, religijnym i kulturowym.
12. Dostosować język podręczników do możliwości percepcyjnych uczniów na ich etapie rozwoju.

Przedmiot: Wiedza o społeczeństwie

W ogólnym zarysie podręczniki są zgodne z podstawą programową, rzeczowe i poprawne pod względem merytorycznym. Podręczniki prezentują wysoki poziom merytoryczny. Biorąc pod uwagę całość podręczników należy uznać je za pomocne w procesie dydaktycznym, pozwalające uczniowi nabyć wiedzę i umiejętności oraz pomagające nauczycielowi budować proces dydaktyczny i zrealizować wymagania podstawy programowej. W niektórych brakuje jednak szeregu szczegółowych zagadnień i pojęć, które są istotne dla zrozumienia współczesnego świata.

Mankamenty:

Proces powtórnego i gruntownego przejrzania podręczników wykazał wśród sporządzonych opinii następujące mankamenty podręczników wykazane w recenzjach:

1. Zagadnienia związane ze światopoglądem, systemem wartości i hierarchią potrzeb człowieka we współczesnym świecie są niepełną analizą współczesnych postaw i dążeń społecznych.
2. W wielu omawianych tematach zabrakło dostatecznie obiektywnego przedstawienia niektórych kwestii. Daje się zauważyć ukłon w stronę tzw. „poprawności politycznej”.
3. Zdarza się, że źródła prasowe do ćwiczeń są dobierane jednostronnie.
4. Podając najczęściej jedną definicję pojęcia, nierzadko opiera się ją na jednostronnym paradygmacie, nie ma przy tym żadnej informacji, kto jest autorem danej definicji.
5. Jednostronne podejście do złożonych problemów (np. lustracji i dekomunizacji).
6. Stosowanie nadmiernych uproszczeń.
7. Brak należnego miejsca dla polskich myślicieli politycznych czy uczonych tam, gdzie jest mowa o historii myśli politycznej, socjologii czy psychologii.

8. Zbyt często cytowane są źródła internetowe, a w szczególności te pochodzące z „niszowych” portali (w czasach współczesnych, gdzie tyle mówi się i pisze o tzw. „fake news”, powinno się raczej zachęcać uczniów do korzystania z książek znanych autorów).
9. W części podręczników można zauważyć wyraźną tendencję do przewagi ilościowej koncepcji lewicowo-liberalnych nad prawicowo-konserwatywnymi.
10. Występuje tendencyjność polegająca na propagowaniu liberalnej wizji rozwoju społeczeństwa, w oderwaniu od tradycyjnych wartości.
11. Zdarza się pomijanie ważnych pojęć (np. subkultury młodzieżowe, sekty i okultyzm, handel żywym towarem, uzależnienie od Internetu i gier komputerowych, negatywne skutki poprawności politycznej itp.).
12. Brak plusów i minusów metody d’Hondta, czy w ogóle dokładnego wyjaśnienia sposobu obliczania podziału mandatów w modelach ordynacji wyborczych (d’Hondta i Sainte-Laguë).
13. Nadal zdarza się stosowanie określenia „nazistowskie obozy koncentracyjne”, a pomija się określenie „niemieckie obozy koncentracyjne”.
14. Zalicza się gen. Wojciecha Jaruzelskiego do prezydentów III Rzeczypospolitej (gdzie wybrany był jako prezydent PRL).
15. W ćwiczeniach zdarza się tendencyjny i jednostronny dobór tekstów.
16. Ze względu na redakcję podręczników w poprzednich latach charakterystyka partii politycznych jest nieaktualna i nieprawdziwa.

Postulaty:

Na podstawie wyników pracy komisji w najbliższej przyszłości należy:

1. Zwracać szczególną uwagę na to, czy treści szczegółowe podręcznika prowadzą do celów głównych podstawy programowej (m.in. „łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobraźniowo-twórczymi”, „rozwijanie umiejętności dyskusowania – uczeń formułuje, uzasadnia i broni własne stanowisko na forum publicznym, szanując odmienne poglądy”).
2. Możliwie jak najbardziej obiektywnie dobierać źródła do omawianych zagadnień i treści.
3. Nie pozostawiać ważnych ideologicznie haseł bez odpowiedniego opisu.
4. Zwracać uwagę na osoby, które stawiane są za przykład dla uczniów w dziedzinie działalności społecznej i charytatywnej.
5. Zwracać uwagę na pochodzenie źródeł, do których odnoszą się autorzy podręcznika w tematach i ćwiczeniach (pochodzenie źródeł może promować zainteresowanie ucznia danym tytułem prasowym, filmowym, portalem internetowym itp.).
6. Starać się o bardziej przekrojowy dobór autorów lektur uzupełniających podawanych w podręcznikach.
7. Ważną cechą podręczników szkolnych powinno być przedstawianie różnych i równoważnych definicji pojęć z zakresu nauk społecznych, a nie jedynie tych pochodzących ze środowisk lewicowych.
8. Zwrócić uwagę na sposób prezentowania treści, tak by był jak najbardziej obiektywny.
9. Nie pomijać szczególnie kontrowersyjnych zagadnień (np. aborcja i eutanazja).
10. Warto podkreślić wkład Kościoła rzymskokatolickiego w budowanie polskiej tożsamości narodowej.

11. Warto dokładniej wskazać rolę Polski we współczesnym świecie (nie tylko jej miejsce w strukturach i grupach, ale również rolę polityczną, gospodarczą, kulturową itp.).
12. W przypadku podręczników do przedmiotu „wiedza o społeczeństwie” istnieje potrzeba ciągłej aktualizacji podręczników.
13. Rekomendacja podręczników do przedmiotu „wiedza o społeczeństwie” winna być czasowa (np. na dwa lata edukacji).

Wnioski końcowe

1. Uwrażliwić rzeczoznawców MEiN, by zwracali większą uwagę na cele ogólne podstawy programowej i w ich aspekcie analizować treść i formę przekazu treści szczegółowych podstawy programowej. Pomoc dla rzeczoznawców MEiN może stanowić również niniejszy Raport.
2. Podręczniki powinny pomagać w uzyskiwaniu przez uczniów sprawności intelektualnych takich jak pojętność (zmysł rzeczywistości, przytomność umysłu), wiedza (sprawność dochodzenia do poznania prawdy o rzeczywistości) i mądrość (umiejętność rozpoznawania zależności przyczyn i skutków). Skuteczność i praktyczna użyteczność nie mogą być miernikiem prawdy i dobra. Celem winno być twórcze wdrożenie uczniów w kanon cywilizacji łacińskiego Zachodu.
3. W centrum kształcenia powinna pojawić się szeroko rozumiana paideia, która nie proponuje samej tylko erudycji oraz mechanicznego przetwarzania pamięciowo przyswojonej wiedzy, lecz wdraża ucznia w określony kanon kulturowy, uświadamia fakt dziedziczenia zawartego w tymże kanonie systemu wartości oraz kształtuje do świadomego wyboru i uczestnictwa w kulturze. Dziedzictwo to zostało przypomniane chociażby w nauczaniu Jana Pawła II.
4. Kanon nie powinien być definiowany jako zestaw lektur traktowanych jedynie jako ilustracja zjawisk należących do poszczególnych epok. Potrzeba dostrzec w nim dziedzictwo poprzednich wieków przechowujące wartości, idee oraz cele właściwe dla naszego kręgu kulturowego. Pozwoli to na uniknięcie interpretacji rozumianej jako tworzenie osobistych domniemań opartych na formacji krytycznej. Niezwykle ważny jest również właściwy dobór lektur uzupełniających podawanych w podręcznikach.
5. Analiza tekstów literackich powinna opierać się na interpretacji literaturoznawczej, hermeneutyce oraz problematyce w szczególności etycznej, bądź formacyjnej.

6. Należy wskazać na wzajemne związki przyczynowo-skutkowe omawianych dziejów oraz zjawisk kulturowych i literackich (w tym także estetycznych). W tym przypadku konieczny jest powrót do solidnie realizowanej perspektywy długiego trwania idei.
7. Dobierać właściwe proporcje w przedstawianiu przemian historycznych na tle politycznym, społecznym, gospodarczym, religijnym i kulturowym.
8. Należy postulować, aby dbałość o czytelny obraz procesu literackiego i o biografie twórcze najważniejszych polskich pisarzy stały się standardowymi elementami treści przyszłych podręczników polonistycznych.
9. Dostosować formę egzaminu maturalnego do celów ogólnych podstawy programowej.
10. Prośba do wydawców o uwzględnienie w kolejnych edycjach i wydaniach uwag wyrażonych w opiniach załączonych do Raportu.

Warszawa, dn. 1 marca 2021 r.

Opracowanie:

dr Robert Derewenda – Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Źródłoznawstwa, Archiwistyki i Dydaktyki Historii

dr Michał Gołębiowski – Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Spis treści

Wstęp	3
Skład zespołów	7
Zespół opiniujący podręczniki do przedmiotu: język polski.....	7
Zespół opiniujący podręczniki do przedmiotu: historia	7
Zespół opiniujący podręczniki do przedmiotu: wiedza o społeczeństwie.....	8
Wnioski	9
Przedmiot: język polski	9
Mankamenty	9
Postulaty	11
Przedmiot: historia	13
Mankamenty	13
Postulaty	17
Przedmiot: Wiedza o społeczeństwie	19
Mankamenty	19
Postulaty	21
Wnioski końcowe	23